

ФОРМУВАННЯ ЕТНОГРАФІЧНИХ МЕЖ ВОЛИНИ

Головна ідея статті полягає у локалізації етнографічних кордонів Волині на сучасній територіально-адміністративній карті України. Формування Волинської землі простежується протягом кількох періодів української історії.

Ключові слова: етнологія, Волинь, етнографічні межі, Володимир-Волинський, Луцьк, Белз, Острог, Рівне, Житомир, Новоград-Волинський, Дубно, Кременець.

Волинь – історична область, яка розташувалася на берегах південних приток Прип'яті та у верхів'ях Західного Бугу. Своїм проміжним положенням між такими етнографічними регіонами, як Полісся і Поділля, вона становить інтерес для науки. Етнографи здебільшого схиляються до думки, що етнографічна Волинь охоплює південь Волинської і Ровенської областей, північ Тернопільської і Хмельницької та південь Житомирської областей, хоча її границі неодноразово зазнавали змін протягом століть¹.

Перші писемні джерела XI–XII століття містять мало відомостей про територію Волині, тому вивчення її формування становить певну складність. Деякі вчені взагалі не відводять місця для Волині на історичних картах західно-українських земель кінця X – першої половини XI століть². Тим паче, що територіально-адміністративні межі сучасної Волинської області частково не співпадають з етнографічними межами Волині. Останні формувались протягом всього історичного розвитку території.

Визначення території Волині на сучасному етапі – завдання даного дослідження. Це допоможе вивченню різних аспектів етнографічного регіону.

У V – VII ст. на території Волинського краю проживали літописні слов'янські племена дулібів, бужан або волинян, головним центром котрих було городище Велень (в 20-ти верстах на північ від нинішнього Володимир-Волинського)³. Саме від них земля Волинська отримала свою назву. Літописні волиняни заселяли чотири повіти Волинської губернії: Володимирський, Луцький, Кременецький, Дубнівський⁴.

Існує думка, що вся територія Волині до другої половини XI століття частково була ще не освоєна, а входила до складу Червенських земель (течія р. Стир, не доходячи до р. Горинь)⁵. Навіть після заснування Володимиром Святославичем в землі Червенській міста на свою честь, Володимира, воно в X – XI століттях не проявляло консолідуючого впливу на землі, що прилягали до нього. Тому саме поняття “Волинь” і “Волинська земля” з'явилися у писемних джерелах досить пізно. Вперше зустрічаємо цю згадку під 1077 (1018) роком з опису боротьби за владу в Руській землі між Ярославичами⁶.

В XI столітті Волинський край увійшов до складу Київської держави, коли Ізяслав Ярославич приєднав Волинь до своїх володінь. На території Волинських земель писемні джерела фіксують такі населені пункти як Коростень (сучасне м. Коростень, райцентр Житомирської обл.), Зяслав-Ізяслав (сучасне м. Ізяслав, райцентр Хмельницької обл.), Володимир (Перекопниця, сучасне м. Володимир-Волинський), Полонне (сучасне м. Полонне, райцентр Хмельницької обл.)⁷, Висоцьк, Дорогобуж (сучасне с. Дорогобуж Гоцанського району Рівненської обл.), Луцьк⁸, Турійськ (сучасне с. м. т. Турійського району Волинської області), Шепель (сучасне с. Шепель Луцького району Волинської області), Перемишль (сучасне с. Перемиль Горохівського району Волинської області), Остріг⁹, Берестя¹⁰, Вигошів (вірогідно був на місці с. Вишгородка Лановецького району Тернопільської області)¹¹, Коливань, Старий Чорторійськ, Муравиця, Шумськ (сучасне с. м. т. Шумськ, райцентр Тернопільської обл.), Олика (сучасне

сmt. Олика Ківерцівського району Волинської обл., 1149), Корець, Радомишль, Устилуг, Гоща, Ярославичі, Дубровиця (городище у м. Дубровиця, райцентр Рівненської обл.), Камінь-Коширський, Гриднів, Ратне, Берестечко, Буськ (м. Буськ, райцентр Львівської обл.) – кінець XII сторіччя¹².

Волинські землі до кінця XII сторіччя формувалися на території від м. Берестя і м. Буська по Західному Бузі на півночі до м. Вигошева на півдні, обрамлюючись східним кордоном по р. Случ. Перші літописні міста Волині розташовувались на території сучасних Волинської і Ровенської областей, а також на півночі Хмельницької та Тернопільської областей, північному сході Львівської (Див. мал.).

Кін. XII – XIII сторіччя був період вступу Київської Русі в епоху феодалної роздробленості та утворення Галицько-Волинського князівства 1199 року¹³.

Ядром утворення держави на Волинських теренах були Червенська та Белзька землі. Перші міста майбутнього Волинського регіону виникають саме тут. Територія на схід та південний схід почала заселятися пізніше. На думку дослідників Волині, це було викликано сусідством східних земель із Києвом, територія якого формувалась раніше, що й послужило для Волинського князівства каталізатором розширення земель у цьому напрямі. Також не можна відкидати свідомої діяльності київських князів щодо входження Волині до складу Київської держави¹⁴. Найбільшими прикордонними містами на сході Волині того часу стали Чорторійськ, Мічеськ (нині с. Великий Мідськ Костопільського району Рівненської області), Пересопниця (сучасне м. Володимир-Волинський), Корчеськ (нині м. Корець Гоцанського району Рівненської області)¹⁵.

XIII сторіччя ознаменувалось більш чітким окресленням кордонів Волині та появою джерела, що спеціально відображає історію краю, – Галицько-Волинським літописом¹⁶. З'являються нові міста, такі як Збараж (сучасне м. Збараж Тернопільської області, певний час входив до складу Волині), Кременець (сучасне м. Кременець, райцентр Тернопільської області)¹⁷, Жидачів (сучасне м. Жидичин, Ківерцівського району Волинської області), Торчин, Горохів, Ружин, Зв'ягель¹⁸, Судче, Рівне, Березовичі, Любомль (сучасне м. Любомль, райцентр Волинської області)¹⁹, Степань, Почаїв, Житомир та ін.²⁰

Напрямок новоутворених міст свідчить про розширення Волинських земель на схід та на південь, що захоплює південний схід сучасної Житомирської області. Нинішня Волинська область становить ядро території Галицько-Волинського князівства, до складу якого входили також сусідні терени: Берестейська, Белзько-Холмська землі, теперішні Рівненська область, північні райони Тернопільської (Кременецький, Шумський, Збаражський райони), західна частина Заславського і Староконстантинівського районів Хмельницької області та Звягельський (Новоград-Волинський) район Житомирської області²¹.

Період панування Литви над волинськими землями, коли Великий князь Литовський Гедимін захопив Білоруські та Українські землі 1320 року, у тому числі й Волинь, відзначився змінами в кордонах регіону. Після відділення Берестейської землі і дрібнення князівства Волинська земля обмежилась невеликою південно-західною смугою тогочасної Галичини, а також суміжними землями з Володимир-Волинським, Острогом, Дубно, Ковелем, Ровно, Новоград-Волинським. Писемні джерела згадують появу Ковеля, Мізоча, Бучі, Півчог, Боромеля, Вишнівця, Рожища, Новомалина, Олександрії, Межиріча, Шацька, Теофіопіля, Вілії, Бердичева, Бубніва, Довгошиїва, Білогір'я (Ляхвиці), Родовичів, Мощаниці, Красилова, Ланівців, Вільшаниці, Серників, Чорторія, Білогородки, Озерян, Доброводів, Городка, Волочиська, Новородичів, Романіва (Дзержинська), Малина, Чудніва, Ходакова, Глинська, Любешіва, Яринівки, Яблунного, Кам'янки, Коростишева, Глинного та ін.²² Волинь продовжує розширювати свої межі на сході та півдні, охоплюючи все більшу територію Житомирської, Хмельницької та Тернопільської областей, де крайніми східними точками в XV сторіччі виокремлюються Коростишев і Малин, а східною – Волочиськ.

Нове перегрупування Волинських земель відбулось після Люблінської унії 1569 року, коли вони входять до складу Польщі разом з усіма українськими землями і утворюють Волинське воєводство в складі 3-х повітів. Перші два, Луцький та Володимирецький, охопили основну частину етнічних земель Волині. Третій, Кременецький, включав у себе частину сучасних Тернопільської і Хмельницької областей, що також входили до Великої Волині. Це були такі

міста, як Кременець, Почаїв, Залісці, Збараж, Волочиськ, Красилів, Староконстантинів, Любар, Полонне, Славути, Човган (Теофіопіль) та ін.

Саме в межах вищезгаданих областей сформувалось основне ядро земель етнографічної Волині. Після останнього поділу Польщі 1795 року на приєднаних вже до Російської імперії Волинських землях утворилось Волинське намісництво, а з 1797 року – Волинська губернія. Новоутворені повіти, – Ровенський, Ковельський, Володимирський, Луцький, Дубнівський, Кременецький, Заславський, Острозький, Старокостянтинівський²³, – виокреслили ланцюг основних міст Волинської землі кінця XVII – XIX століть. Від колишнього Київського воєводства були відняті і приєднані до Волинської губернії Овруцький, Житомирський і частина Новоград-Волинського повіту²⁴. Саме центральні міста повітів Волинської губернії склали найпізніші межі Волині. Тому на рубежі XIX – XX століть етнографічна Волинь пролягла у межах, що окреслювалися на півночі Мінською та Гродненською губерніями Польщі, від яких Волинь відокремлювалася Західним Бугом, з південно-західного боку межувала з Галичиною, а на сході – з Київською губернією²⁵. Таким чином, упродовж століть історико-етнографічна межа Волині з Галичиною мала тенденцію просування на північний схід. Це призвело до того, що сучасна північна частина Львівщини включала в себе землі, які раніше входили до складу Волині. Це дає підстави цю частину області називати Галицькою Волинню²⁶.

Вже в XVII столітті назви “Волинь” і “Полісся” були поширені і вживалися окремо²⁷. Власне сама Волинь у складі Волинської губернії складала значну її південну частину, займала територію природно-історичної зони Полісся і заселялась волинянами. Інша північна частина губернії також лежала в цій зоні, і на відміну від жителів Волинського Полісся, заселялась поліщуками²⁸. Поліщуки та волиняни – є самоназвами мешканців Полісся, котрі на період кінця XIX – початку XX ст. заселяли одну губернію, проте різні історико-етнографічні регіони. Жителі Полісся і Волині чітко розрізняють межі між цими зонами за родючістю земель. З давніх-давен їздили поліщуки на сезонні сільськогосподарські роботи на Волинь. Така межа між Поліссям і Волинню чітко вимальовується по лінії Володимир-Волинський – Луцьк – Рівне – Корець – Новоград-Волинський – Житомир²⁹.

Отже, формування Волинської землі відбувалось нерівномірно у різних її частинах. Увібравши в себе давні Червенську і Белзьку землі, Волинь далі почала розширюватись у східному напрямі в порубіжних із Київською землею районах. Наприкінці XII – на початку XIII століть можна говорити про конкретну фіксацію частини Волинських рубежів. Разом за річкою Горинь східний рубіж Волині завертає на південний захід, охоплюючи Житомир, де найпівденнішим містом був Бузьк. Західний кордон збігався з кордоном Польщі, а найвіддаленішими містами на північному кордоні були Берестя і Дорогин.

Період XIV–XVI століть відзначився для Волині втратою Берестейської землі на півночі, та розширенням кордонів на схід і південь. Створення Волинського воєводства у XVI столітті, а згодом Волинської губернії у XVIII столітті, дало можливість виокремити ряд міст, які переходили до складу новоутворених адміністративних одиниць. Це серцевинні волинські міста, такі як Ковель, Володимир-Волинський, Луцьк, Дубно, Рівне, Острог, Кременець, Новоград-Волинський, Житомир та Староконстантинів (Див. мал.). Тому можемо припустити, що етнографічні межі Волині пролягали по ланцюгу вищеназваних сучасних міст півдня Волинської і Ровенської областей, півночі Тернопільської і Хмельницької та півдня Житомирської областей між лініями Устилуг-Володимир-Волинський-Торчин-Луцьк-Олика-Клевань-Корець-Новоград-Волинський-Житомир на сході і на півдні – по верхів'ях ріки Тетерів до Ікви та Случі, смт Ланівці-Вишнівець-Підкамінь-Буськ-Жовтанці-Колоденці, а далі – по краю Розточчя, приблизно по лінії сіл Туринка-Любеля-Пристань, Хлівчани та Угнів³⁰.

¹ Енциклопедія українознавства. Т. 1. – К., 1994. – С. 119.

² Котляр М. Формування Волинської землі // Волинь. – Луцьк, 1995, № 2. – С. 37.

³ Батюшков П.М. Волинь. Історичні долі південно-західного краю. – Д., 2004. – С. 4;

Андрухов П. Волинь: події, імена, джерела. – Остріг, 1996. – С. 2.

⁴ Данилюк А.Г. Волинь: пам'ятки народної архітектури: Історико-краєзнавчий нарис. – Луцьк, 2000. – С. 7.

⁵ Котляр М. Вказ. праця. – С. 36.

- ⁶ Там само. – С. 38.
- ⁷ Андрухов П. Вказ. праця. – С. 2.
- ⁸ Там само. – С. 4.
- ⁹ Повесть временных лет. – М., 1999. – С. 136;
Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. – К., 1985. – С.96.
- ¹⁰ Там само. – С. 198.
- ¹¹ Котляр М. Формування Волинської землі.// Волинь. – Луцьк, 1995. – №2. – С. 42.
- ¹² Андрухов П. Вказ. праця. – С. 4; Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. – К., 1985. – С. 21.
- ¹³ Киричук М. Т. Волинь – земля українська. – Луцьк, 2000. – С. 7; Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. – К., 1985. – С. 34.
- ¹⁴ Котляр М. Вказ. праця. – С. 48.
- ¹⁵ Батюшков Помпей Миколайович. Вказ. праця. – С. 12.
- ¹⁶ Галицко-Волинская летопись// Памятники литературы Древней Руси: XIII век. – М., 1981. – С. 236 – 425.
- ¹⁷ Там само. – С. 243.
- ¹⁸ Там само. – С. 258.
- ¹⁹ Там само. – С. 261; Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. – К., 1985. – С. 21.
- ²⁰ Батюшков П. М. Вказ. праця. – С. 12
- ²¹ Киричук М. Т. Вказ. праця. – С. 13.
- ²² Андрухов П. Вказ. праця. – С. 12.
- ²³ Волыньское Полесье // Волыньские губернские ведомости. – Житомир, 1855. – №3. Часть неоф. – С. 31; Wolyn i jego meiszkanie. wr. 1863. Krotkie opisanie gubernii Wolynskey pod wzgledem geograficznym i statystycznym. Drezno. 1870. – S. 33.
- ²⁴ Батюшков П. М. Вказ. праця. – С. 12.
- ²⁵ Wolyn i jego meiszkanie. wr. 1863. Krotkie opisanie gubernii Wolynskey pod wzgledem jeograficznym i statystycznym. – Drezno, 1870. – S. 33.
- ²⁶ Данилюк А. Г. Вказ. праця. – С.9.
- ²⁷ Там само. – С. 6.
- ²⁸ Народный быт Волынского Полесья//Волыньские губернские ведомости. – Житомир, 1859. – №15. Часть неоф. – С. 60.
- ²⁹ Данилюк А. Г. Вказ. праця. – С. 6.
- ³⁰ Там само. – С. 10.

Главная идея данной статьи заключается в том, чтобы локализовать этнографические границы волинского края на современной территориально-административной карте Украины. Формирование Волынской земли прослеживается на протяжении нескольких периодов украинской истории. В завершении автор вписывает границы этнографической Волыни на современную административную карту Украины.

Ключевые слова: *этнология, этнографические границы, Волинь, Владимир-Волинский, Луцк, Белз, Острог, Ровно, Житомир, Новоград-Волинский, Дубно, Кременец.*

The main idea of the article is ethnologic localization of the Volyn' region on the modern map of Ukraine. According to the text Volyn' was formed during several periods of Ukrainian history. In conclusion the author localizes the ethnologic Volyn' on the map of Ukrainian administrative division.

Key words: *ethnology, Volyn', ethnic borders, Luts'k, Belz, Ostroh, Rivne, Zhytomyr, Novohrad-Volynskiy, Dubno, Kremenets'.*

